

DUALISTIČKO-GNOSTIČKA RELIGIJA TOLTEKA

Miroslav Brandt

Međunarodni kolokvij o postanku i podrijetlu gnosticizma što je održan u Messini od 13. do 18. travnja 1966. smatrao je opravdanim tačno razgraničiti dva srodna pojma koje među sobom ne bi valjalo brkati. U svom zaključnom dokumentu, Kolokvij je predložio da se gnosticizmom nazivaju samo takve gnoze koje počivaju na zamisli o istonaravnosti božanske iskre u čovjeku s božanskim bićem, pri čemu taj djelić božanske supstancije spoznajom svoje istonaravnosti s božanstvom dokida svoju zarobljenost u materijalnosti svijeta i ostvaruje svoje konačno sjedinjenje s božanstvom od koga je otkinut. U tome smislu za gnosticizam je karakteristična istovjetnost subjekta koji spoznaje mističku, spasonosnu tajnu s objektom te spoznaje (tj. s božanstvom koje se spoznaje kao istonaravno s vlastitom sviješću) i sa samom metodom koja tu spoznaju omogućuje, tj. s gnozom kao božanskom moći spoznavanja.

Isti kolokvij, susrećući se povodom debate o gnosticizmu i s pojmom dualizma, definirao je u svom zaključnom dokumentu i svoje shvaćanje dualizma kao naziva za ona učenja koja svijet objašnjavaju postojanjem dvaju oprečnih načela. Pri tome, takav dualizam može biti trojak: a) anti-kozmički, kad se kozmos u cjelini smatra zlom (a upravo takav je dualizam gnosticizma); b) zoroastrički, kad se sam kozmos dijeli na svijet dobra i svijet zla; i c) metafizički, kad se svijet smatra rezultatom dijalektičke opreke dvaju nepomirljivih načela koja se među sobom nadopunjavaju.¹

Takvim se definiranjem striktna primjena termina gnosticizam vezuje uz sekte iz II. st. n. e. što su djelovale u zemljama oko Sredozemnog mora, pri čemu problem njihova postanja postavlja, dakako, brojne zadatke o izučavanju filijacija, sinkretizama, piramidalnih nadgradnji religijskih zamisli i objašnjenja. Pojam gnoze, naprotiv, ostaje znatno širi, kao pojam koji označava određeni tip spoznajnog čina i pripada domeni religijskih fenomena samo onda kad je mističko, neposredno spoznavanje vjerskih kategorija.²

Problem dualizma kao jednog od obilježja religioznosti u okviru složenog kompleksa meksičkih pretkolumbovskih religija nametao se još od prve polovine XIX. st., kad su tiskom objavljeni veoma iscrpni opisi vjerskih mitova,

¹ Upor.: Le origini dello gnosticismo. Colloquio di Messina 13—18 aprile 1966. Testi e discussioni pubblicati a cura di Ugo Bianchi, Leyden, 1967. U tom okviru napose: Documento finale, str. XX — XXXII i U. Bianchi: Le problème des origines du gnosticisme, str. 1 — 27.

² Upor.: Ugo Bianchi, Probleme der Religionsgeschichte, Göttingen, 1964. str. 71—74.

obreda i zamisli Azteka i drugih meksičkih pretkolumbovskih naroda što ih je u prvoj polovini XVI. st. prikupio i zabilježio franjevački redovnik i misionar Bernardino de Sahagún.³ Zajedno s drugim temama medijevalne meksikanistike, koje sve do naših dana ne prestaju iznenađivati vrijednošću mnogih aspekata pretkolumbovske visokorazvijene civilizacije, problem pogleda na svijet Meksikanaca u vremenu prije španjolskog osvojenja neosporno je jedna od najpasionantnijih domena znanstvenih istraživanja koja van svijeta evropske misli otkrivaju univerzalnost visokih ljudskih mogućnosti i faktično postignutih ostvarenja.⁴ Ali razotkrivanje tajni toga pogleda na svijet otežavaju dva skupa činjenica: izvršena uništenja i ezoteričnost same meksičke misli. Kao i u drugim dijelovima svijeta, ljudske su skupine, stupajući na historijsku pozornicu u uzastopnim valovima, satirale rezultate što su bili postignuti do njihova dolaska i ostavljale budućnosti samo ono što se sticajem okolnosti uspjelo spasiti pred pobjedničkim slavljem. U tome postupku, dvije su velike lomače na Srednjomeksičkoj visoravni u razmaku od oko 100 godina uništile golemo mnoštvo zapisa koji su čuvali kulturnu baštinu starijih vremena. U prvoj polovini XV. st. prvi je samostalni vladar Azteka, Itzcoatl (1428—1440), pošto je u savezu s Tezkucom i Tlakopanom zbacio supremaciju Tepaneka, koji su vladali starom toltečkom prijestolnicom Azcapotzalco, dao spaliti znatnu količinu starih piktografskih tekstova koji su sadržavali religijska shvaćanja predaztečkog vremena.⁵ Drugo, još opsežnije spaljivanje izvršio je prvi nadbiskup pokorenog Meksika, Juan de Zumerraga, koji je (po uzoru na granadskog nadbiskupa Ximenesa, palitelja arapskih knjiga u Granadi, nakon 1492) na trgu Tlatelolco, u glavnom gradu Meksika, dao sažeći golemu hrpu rukopisa i knjiga iz cijelog Meksika, u prvome redu zbog njihova vjerskog sadržaja.⁶

Uz takva razaranja koja su znatno osiromašila izvornu građu, ezoteričnost meksičke misli, izražena simboličkim govorom slikovnog pisma i likovnih ilustracija, ne saopćava svoje vizije narativno, nego još i danas uvelike

³ Poslije prvog štampanog izdanja Sahagúnova djela *Historia general de las cosas de Nueva España*, obj. u Meksiku 1829., uslijedile su brojne druge edicije; između ostalih, francuski prijevod pod naslovom *Histoire générale des choses de la Nouvelle Espagne*, Paris, 1880. Up. također *Ed. Seler*, *Einige Kapitel aus dem Geschichtswerke des Fray Bernardino de Sahagún*, Stuttgart, 1927.

⁴ Među mnogim, djelomice i nedostupnim publikacijama u našim uvjetima znanstvenoga rada ističem napose: *G. C. Vaillant*, *Aztecs of Mexico. Origin, Rise and Fall of the Aztec Nation*, Garden City, New York, 1947.; *Jacques Soustelle*, *La Pensée cosmologique des anciens Mexicains*, Paris, 1940; isti autor, *La vie quotidienne des Aztèques à la veille de la conquête espagnole*, Paris, 1955; *H. D. Disselhoff*, *Gesch. der altamerikanischen Kulturen*, München, 1953; *Alfonso Caso*, *El Pueblo del Sol*, Mexico, 1953; *Angel Maria Garibay*, *Historia de la literatura nahuatl*, Mexico, 1953; *W. Krickeberg* — *W. Müller* — *H. Trimbom* — *O. Zerries*, *Les religions amérindiennes*, Paris, 1962 (njem. izd.: *Altamerikanische Kulturen*, Berlin, 1956); *E. Wolf*, *Peuples et civilisations de l'Amérique centrale*, Paris, 1962; *M. Simoni*, *Mythologie de l'Amérique centrale*, u zborniku: *Mythologies des peuples lointains ou barbares*, Paris, 1963; *Miguel Leon-Portilla*, *Aztec Thought and Culture. A study of the Ancient Nahuatl Mind*, Oklahoma, 1963; *Laurette Séjourné*, *La pensée des anciens Mexicains*, Paris, 1966; *P. Bosch-Gimpera*, *L'Amérique avant Christoph Colomb*, Paris, 1967.

⁵ Upor. *Ed. Seler*, cit. dj. str. 435/6

⁶ *V. J. Soustelle*, *La vie quotidienne...*, str. 16, 261.

šuti svojom osebujućom zagonetnošću, te se čini da je »inicijacija« današnje povijesne znanosti u hermetizam meksičke kozmologije i antropologije tek na svome početku.⁷

U tome okviru, nastojanja oko rekonstrukcije pojmova i misaonih sistema meksičke mitologije čini se da nisu još uspjela objasniti posebice kronološki raspored i vremensku stratifikaciju različitih religijskih zamisli, kao što je to već uvelike učinjeno genetičkim izučavanjima na pr. starozavjetnih i novozavjetnih spisa na području kršćanske religije i judaizma. U mnogostrukoj mijeni povijesnih događaja, od epohe Olmeka, u toku prvog tisućljeća prije naše ere, preko teotihuakanske kulture na Srednjomeksičkoj visoravni i guatemalske kulture Maja, u toku prvog tisućljeća naše ere, do kulture Tolteka i jukatanskih Maja (uz cio niz perifernih etničkih i kulturnih jezgara, od Tampica i Mazatlana do Hondurasa i Salvadora) i, najzad, do dominacije i hegemonije Azteka na gotovo cijelom tome području (u XV. i prva dva desetljeća XVI. st.), razvijale su se religijske, kozmologijske i antropologijske zamisli, a da nije tačno utvrđeno kada je koja od njih nastala, kako je iz prethodne povijesne etape preuzimana, na koji je način pri tom preuzimanju mijenjana i kako je ugrađivana u sve složeniji i glomazniji (pa možda i sve protivurječniiji) misaoni sustav, čuvajući u isto vrijeme svoju davnu smislenost i primivši novu ulogu u zamršenim amalgamima i sinkretizmima novijih epoha, koji su podjednako skrivali i šavove izvršenih skrajanja i smisao odbačenih elemenata.

Na taj način, ono što je svijet upoznao kao kulturnu baštinu, zatečenu u Meksiku u trenutku kad su onamo zavojštili španjolski osvajači, nije bilo nedavna tvorevina, nego je djelo tisućljeća i rezultat čovjekova odnosa prema stvarnosti svijeta i svome vlastitom postojanju u njoj, doživljavanog i objašnjavanog iskustvom i misaonim naporima mnogih pokoljenja što su se smjeњivala u nedoglednom vremenskom rasponu.

Čini se da je emotivni odraz toga dugo prikupljenog iskustva bila neka vrst bolnog razočaranja u mogućnost dobra na ovome svijetu i uvjerenje da je boravak na svijetu tek privremen, samo neka vrsta iskušenja koje treba pretrpjati radi nekog višeg cilja.⁸ Ali to osjećanje nipošto nije ona dobro

⁷ Upor. L. Séjourné cit. dj., str. 175/6 i passim.

⁸ O tome svjedoče na pr. i obredne riječi što su se upravljale novorođenčetu čim bi došlo na svijet saopćavajući mu da je na tom svijetu zapravo tuđinac: »Znaj i razumij, sine moj predragi, da tvoj dom nije ovdje ... Ova je kuća za tebe samo gnijezdo, tek gostionica u koju si prispio izdaleka...« Prijevod prema cit. franc. izdanju Sahagúnove Povijesti I, str. 602—608; upor. L. Séjourné, cit. dj. str. 60, i J. Soustelle, cit. dj. str. 192/3. U jednoj aztečkoj pjesmi kazuje se: »Mi živimo ovdje razdrte duše. Nemoguće je da ne trpimo! Oh, kad bismo mogli zauvijek živjeti, kad nikad ne bismo morali umrijeti« ... Čovjek je na ovome svijetu samo cvijet; tek kratki trenutak uživa on proljetno doba cvjetanja; radujte se zbog njega, ali ja, ja sam tužan!« — prema djelu *Angel Maria Garibay*, *Historia...* str. 148 i 176, cit. u knjizi L. Séjourné, *La Pensée...*, str. 15. Na pragu novoga vijeka, još je i humanist Erazmo Rotterdamski smatrao da je zamisao o tome da je čovjekov život na zemlji tek privremeno, prolazno boravljenje »hodočasnika«, da je čovjek u svijetu zapravo tuđinac, specifično kršćansko učenje. Ali otada su izučavanja pokazala da je to shvaćanje zapravo bilo veoma rasprostranjeno; ono

poznata i u lijepoj književnosti, od Li Taj Po-a do Goethea, Hofmannstahla i Prousta, često iskazivana bol zbog prolaznosti života i njegovih radosti. Ona je jadikovka očajnika koji je tuđinac i proganik u svijetu, i time je izrazito nalik na one tužaljke što ih zbog zatočenosti ljudske duše u materijalnosti svijeta bilježe poznati gnostičko-dualistički tekstovi vapeći za izbavljenjem.⁹ Zbog toga jadanja meksičkih poetskih i obrednih tekstova nad položajem čovjeka u svijetu poprimaju kudikamo šire značenje i svoj pravi smisao otkrivaju tek u vezi sa sveukupnom strukturom meksičke kozmologije i antropologije.

U suprotnosti s očajnim položajem čovjeka ili, tačnije, onoga duhovnog elementa u čovjeku koji je u ljudskoj tjelesnosti sahranjen kao u grobu, negdje u dubini neba, izvan svijeta, boravi božanski duh koji je *icel teotl*, tj. jedino najviše božanstvo, a ljudski ga duh može spoznati samo ako se oslobodi

je ne samo obilježje gnosticizma, nego isto tako i sastavni dio tradicije ofrika, pitagorejaca kao i platoničara, pa neosporno ima korijen u univerzalnom odnosu čovjeka prema stvarnosti u određenim općepovijesnim, sociološkim i intelektualnim uvjetima. Up. o tome: *J. Chevalier, Histoire de la Pensée, II. La Pensée chrétienne*, Paris, 1956, str. 103. Prema definiciji što ju je dala *Simone Pétrement, Le Dualisme dans l'histoire de la philosophie et des religions*, Paris, 1946, str. 78 i sl.,⁹³ i sl., to je shvaćanje svojstveno svakom dualizmu i svim soteriološkim religijama spasa. Up. također *A. Borst, Die Katharer, Stuttgart, 1953. pogl. II, 1, Der Dualismus und seine Tradition*, str. 59—66.

⁹ Pojedini fragmenti meksičkih vjerskih himni sasvim nedvojbeno inzistiraju na bitnom razlogu čovjekova očaja; on je tolik zbog toga što se čovjek našao u svijetu: »Moje srce plače, ožalošćen sam što sam na zemlji, upravo sam očajan zbog toga«. ... »Ovdje smo samo roblje«. ... »Ovamo dolazimo samo da spavamo, samo da sanjamo: nije istina, nije istina da dolazimo zaista živjeti na zemlju« *V. Sahagún*, cit. u *Selerovoj* naved. knjizi, str. 396 i *Angel Maria Galibay, Historia...*, str. 2 i 91. Taj je pesimizam čak tako težak »da trenutak rađanja nazivaju trenutkom smrti« (*Sahagún*, Cit. dj., I, str. 599) a novorođenčce smatraju grobom duha koji se ponovo otvara tek s propašću tijela. V.: *L. Séjourné*, cit. dj., str. 70. Takav razlog i smisao ojačavanja iznose — kao što je poznato — i mnogi gnostički tekstovi. Upor. na pr.: »Ovu kuću u kojoj stanuješ nije načinio život...«, »Tko me je ugrabio s moga mjesta i moga boravišta?«. ... »Tko me je bacio u bol ovoga svijeta?«. ... »O, čisti biseru, koji si u kući opakih bio sluga...«. ... »Ja sam iskra Velikog života. Tko me je bacio u bijedu svijeta?«. ... »Ja sam potišten i ja trpim u tom svijetu koji je sav samo noć«. ... »Teško mi je i strašno u tom tjelesnom odijelu u koje su me donijeli i bacili...«. ... »Ovo je glas što se odovuda jada i plače... Što da radim s tobom, moje tijelo, na tom svijetu ovdje? Da si svjetlosna odjeća, sa mnom bi se vratilo u kuću života...«. Svi ovi citati su iz djela *Mark Lidzbarski, Ginzâ, der Schatz oder das grosse Buch der Mandäer, Göttingen, 1925*, str. 379, redak 26—27; str. 328, r. 11—12; str. 457, r. 30; str. 514, r. 17—20; str. 463, r. 27—28; str. 568, r. 25—27; str. 461, r. 11—11; str. 536, r. 32—36. Upor. S. Pétrement; *Le dualisme chez Platon, les gnostiques et les manichéens*, Paris, 1947, pogl. V. *Mythes et formules du dualisme gnostique et manichéen*, str. 160—207. Slične tekstove sadrži spis Klementa Aleksandrijskog *Excerpta e Theodoto*, uperen protiv valentinijanske gnoze, ili pak tzv. Turfanski fragmenti izvornih manihejskih himni i rasprava, napose Fragment br. 7 o čežnji božanske čestice da bude oslobođena ropstva u čovjeku i vraćena u jedinstvo s božanstvom. V. o tome raspravu *H. Ch. Puech, Der Begriff der Erlösung im Manichäismus, Eranos-Jahrbuch 1936, Zürich, 1937*, str. 183—286, napose str. 183, 191, 204—205.

svoje zaslijepljenosti.¹⁰ Veoma istaknuta božanstva *ovoga* svijeta, Quetzalcoatl i Huitzilopochtli, koja imaju golemo značenje u politeističkom panteonu sila koje upravljaju svemirskim zbivanjima, zbog toga su samo akteri kozmičke drame, koji u odnosu prema vrhunskoj tajni vječnoga i najvišega, vansvemirskog božanstva nose naziv *naualli tetzauitl* koji označava onoga koji je mistički spoznao predznake kojima se naviještaju hermetičke božje tajne.¹¹

S tim u vezi dobiva svoj pravi smisao i podatak o tome da je glavno aztečko božanstvo Huitzilopochtli prvobitno bilo samo čovjek, vjerojatno mitski vođa aztečkih ratničkih rodova koji je apoteozom izdignut u panteon u kom je, na temelju političke i vojne supremacije Azteka u XV. st., dobio jedno od dominantnih mjesta, ostavši ipak, u odnosu prema najvišem, vansvemirskom, duhovnom božanstvu samo onaj koji je gnozom spoznao hermetičke božje tajne. Sličnu evoluciju vjerojatno je (samo u znatno davnijim vremenima) prošlo i prastaro teotihuakansko i toltečko božanstvo Quetzalcoatl, simbolizirano »pernatom zmijom«, postavši i ono jednim od najvažnijih faktora kozmičkih i antropogonijskih zbivanja *unutar* svemira.¹²

Ovakvim tumačenjem pojavljuje se iz veoma zamršenog spleta religijskih zamisli koje se isprepliću u sinkretizaciji aztečkih vremena prva osnovna dvojnost koja je veoma srodna jednoj od temeljnih antiteza u perimediteranskim gnozama: s jedne strane svemir sa svojim božanstvima i svijetom ljudi, a s druge strane, vansvemirsko, duhovno, nematerijalno, jedino pravo božanstvo čija se hermetička tajna može spoznati samo gnozom.

Ta polazna tačka mogla bi možda djelovati kao podstrek da se sistem meksičkog dualizma pokuša definirati jednakim kategorijama kakve su uobičajene pri komparativno-religijskim izučavanjima vjerskih fenomena na onom velikom području što se prostire od Indije i Irana do helenističkog svijeta u Maloj Aziji, Siriji i Egiptu, na kome su se misaone tvorevine stoljećima susretale, povezivale i međusobno oplodavale. Ali američki je pretkolumbovski svijet zemljopisno i etnički tako zaseban prostor da ondje nije moguće ni pomišljati na bilo kakvo presađivanje zamisli i filozofsko-religijskih struktura iz kruga perimediteranskih i prednjoazijskih naroda i država;¹³

¹⁰ L. Schultze Jena Alt-aztekische Gesänge. Quellenwerke zur Geschichte Amerikas, VI, Stuttgart, 1957, str. 7, 67, 125, cit. u raspravi Günther Lanczkowski: Elemente gnostischer Religiosität in altamerikanischen Religionen, obj. u cit. zbirci rasprava Le Origini dello gnosticismo, str. 676—687, napose str. 684.

¹¹ Upor. J. Soustelle, cit. dj., str. 130. G. Lanczkowski je u cit. raspravi, str. 682—8, oslanjajući se na mišljenje D. G. Brintona, Nagualism. A Study in Native Amerikan Folk-lore and History, Philadelphia, 1899, i R. Otts-a, Das Heilige, München, 1936, proširio uobičajeno mišljenje o značenju navedenog naziva (»čarobnjak koji poznaje zle predznake«) prihvativši Brintonovu formulaciju da se ne radi o čarobnjaštvu nego o gnozi kao obliku mističke spoznaje.

¹² Krickeberg—Thimborn—Müller—Zerries, cit. dj. str. 65; L. Séjourné, Cit. dj. str. 31, 132.

¹³ O eventualnim dodirima srednjoameričkog ili andskog područja s Polinezijom, azijskim jugoistokom, Prednjom Azijom ili možda čak s perimediteranskim svijetom u helenističko doba ili u prvome tisućljeću naše ere ne zna se praktički ništa pouzdano. Sva utvrđena davna doseljavanja u Ameriku s područja sjevero-

naprotiv, nužno je računati samo s misaonim tvorbama koje su plod samostalnih suočavanja s odrednicama čovjekova opstanka, i, koje, ukoliko svjedoče o analognim probijanjima kroz zagonetke stvarnosti, predstavljaju svojevrsno svjedočanstvo o povijesti čovjekove moći da ih razriješi i odgoneta.

Čini se, u skladu s time, da u Americi osnovna dualistička zamisao o opreci između vansvemirskog, nepoznatog božanstva i svemira nije poprimila oblik apsolutnog, antikozičkog dualizma, bar ne u onome smislu kako je kozmos zamišljan u pojedinim sektama klasičnog gnosticizma.¹⁴ Nema, naime, uvjerljivih podataka po kojima bi se moglo zaključiti da su meksički kozmolozi i teolozi smatrali da je cio svemir, u svem svome fenomenološkom totalitetu, suprotnost vječnom božanstvu, koje je apsolutno dobro, i da je zbog toga svemir sam apsolutno zlo.

Temeljna oprečnost meksičkog dualizma manifestira se antagonizmom duhovnoga i materijalnoga, svjetlosti i tame, bića i ništavila.¹⁵ Jedan od najinformativnijih tekstova u tom pogledu je mit o Quetzalcoatl.¹⁶ On je gospodar i stvoritelj »Petoga svemira«, onoga u kome žive ljudi i koji je nastao poslije propasti četiriju starijih svemira što su zaredom iščezli u kataklizmama davnih vremena. Ali taj vladar »Petog svemira« i stvoritelj čovjeka nije demuirg iz klasičnih gnostičkih sistema ni protivnik najvišega božanstva i zao gospodar ovoga svijeta, nego je i sam faktor svjetlosti, duhovnosti i bića koje je očigledno bitno svojstvo vječnoga, vansvemirskog božanstva. U skladu s time, i Quetzalcoatl je iskonski nematerijalan i svjetlostan; na ovome svijetu on je u neprijateljstvu s demonskim silama koje njegovu duhovnost žele poništiti spomoću materije. Upravo tom borbom između Quetzalcoatla, kao svjetlosne i duhovne sile, s demonima tame i gospodarima materijalnosti počinje drama Quetzalcoatlova kozmološkog i soteriološkog mita. U želji da mu oduzmu (duhovni) svijet kojim je od iskona vladao, demoni odlučuju da mu prijevarom »dadu tijelo«, da njegovo duhovno biće zatoče u materiju. Pošto su to izvršili, daju mu ogledalo da bi postao svjestan svoje tjelesnosti. U očaju u koji je Quetzalcoatl zbog toga saznanja zapao, demoni ga opijaju

-istočne Kine, s područja Bajkalskog jezera, iz Mandžurije, sjevernog i istočnog Sibira nižu se od mousterienske epohe starijeg paleolita sve do sredine II. tisućljeća pr. n. e., kad je, po shvaćanjima arheologa i etnologa, došlo do posljednjeg useljavanja iz Azije u Ameriku. Up. o tome: K. H. Schlesier, *Geschichte der Besiedlung Nordamerikas von den Anfängen bis zum Beginn der christlichen Zeitrechnung*, Saeculum, Bd. 16, 1965, 1/29—41. V. također: Krickeberg—Thimborn—Müller—Zerries, *Cit. dj. str. 9—10*; H. D. Disselhoff, *Cit. dj. str. 13—16*.

¹⁴ Up. H. Leisegang, *La gnose*, prijev. s njem., Paris, 1951; Jean Dorelle, *Les livres secrets des gnostiques d'Égypte*, I, Paris, 1958; Serge Hutin, *Les gnostiques*, Paris, 1959; H. Jonas, *Gnosis und spätantiker Geist*, Göttingen, 1934—54; G. Quispel, *Die Gnosis als Weltreligion*, Zürich, 1951, R. M. Grant, *La Gnose et les origines chrétiennes*, Paris, 1959.

¹⁵ L. Séjourné, *cit. dj. str. 114*.

¹⁶ V. *Anales de Cuauhtitlán*, 6—12, u *Codice Chimalpopoca*, Mexico, 1945, *cit. u dj. J. Séjourné*, *str. 61—62 i passim*.

pićem pulque i u takvom stanju navode da izvrši seksualni čin.¹⁷ Ali u zoru nakon toga, shvativši svu katastrofu svoje utjelovljenosti i otuđenosti iz »svoje kuće« svjetlosti i spiritualiteta, Quetzalcoatl je otišao daleko na istok, do obale mora, gdje je podigao lomaču, zapalio je, bacio se u nju i izgorio. Uništivši time protiv svoje volje dobivenu tjelesnost, njegov se duh oslobodio i ponovo postao svjetlošću koja se na nebu pojavila u obliku zvijezde Danice (Venere).

Starina Quetzalcoatlova mita — ili, u najmanju ruku, onih osnovnih religijskih zamisli koje su u njemu sadržane — neosporno je velika, jer se njegov kutl, zajedno s kozmološkim simboličkim motivom piramide pojavljuje već u prvim etapama postojanja grada Teotihuakana, u posljednjim stoljećima prije n. e. i u prvim stoljećima n. e.

Zameci običaja da se podižu umjetni humci na kojima će se vršiti obredi čini se da se u Meksiku javljaju još u tzv. pretklasičko doba, između 600. i 100. god. pr. n. e., na području Cuicuilca (južno od današnjeg grada Mexica), kamo je možda donesen s područja Olmeka, uz južne obale Meksičkog zaljeva, gdje se osebujna civilizacija toga naroda počevši od VI. st. pr. n. e. razvijala prema svome vrhuncu i gdje su, također još u pretklasičnoj epohi (u nalazištima kulture La Venta) postojale izrazito formirane četvorne krnje piramide, u biti onakvoga tipa kakav će se kasnije manifestirati golemim građevinama već u prvoj ili drugoj fazi postojanja Teotihuakana.¹⁸

Neosporno je da su piramide arhitektonski simbol predodžbe o pet kozmičkih doba: njene četiri ugaone tačke, predstavljajući svaka po jednu od prethodnih, iščezlih svemirskih era, povezane među sobom daju podnicu s koje se konvergencijom pobočnih ploha u visinu i ujedno prema središtu piramidalnog geometrijskog lika dobiva centralna tačka (ili centralna ploha krnje piramide) koja ujedno i počiva (vremenski) na četiri protekle epohe i (spiritualno) predstavlja njihovu sublimaciju, onako kao što je to i »Peti svemir« u odnosu prema prijašnja četiri. Grafičkom, jednodimenzionalnom

¹⁷ Prepuštanje piću i seksualnosti neposredni je rezultat i učinak Quetzalcoatlove materijalizacije. Prema gnostičkoj mitologiji koja je zajednička svim klasičnim gnostičkim sistemima, materija je samom svojom biti 'epithyméa, požuda, zla pohlepa i čulno uživanje, u biti istovjetno s libidom. Taj »divlji nagon nesvjesne materije« koji teži za zadovoljenjem suzbija, guši i poništava svjetlost i svijest što je predstavlja čestica zarobljena u čovjeku. Analogno glavnoj temi Quetzalcoatlova mita, gnostička Nicothesova Apokalipsa, nastala u početku III. st. n. e., koju je poznao neoplatonovac i kritičar kršćanstva Porfirije a vjerojatno i anonimni pisac gnostičkog teksta u drugome dijelu Codex Bruce, govori o postojanju jedne jedine, vrhunaravne božanske sile, čije se ime ne smije ni izreći, a koje je Svjetlost, Phōs. Nju napadaju sile zla, obaraju je u materiju i u njoj zarobljavaju. Tu, u materiji, ona postaje Adam. Cijela daljnja povijest svijeta sastoji se od borbe da ta svjetlosna, božanska supstancija sama sebe spasi. V. H. — Ch. Puech; Begriff..., str. 218, 219, 197, 198; J. Doresse, Les Livres... I, str. 83—93.

¹⁸ H. D. Disselhoff, cit. dj. str. 105—107; Krickeberg—Timborn — Müller—Zerries, cit. dj. str. 23.

predodžbom piramidalnoga geometrijskog lika, koji postaje temeljnim modelom najvažnije sakralne građevine, dobiva se glif peteroznaka koji je stilizacijom poprimio oblik tzv. malteškoga križa: ¹⁹

Postojanje piramide već u oblasti olmečke kulture i, zatim, počevši od prvih etapa Teotihuakana, u nizu drugih velikih središta pretkolumbovskih meksičkih civilizacija dokaz je o prethodnom postojanju bar polaznih komponenata Quetzalcoatlova kulta, vezanih uz predodžbu o Petome svemiru kome je on mitskim gospodarem. Uporedo s time, u Teotihuakanu osim piramidalnih građevina postoji najkasnije od IV. st. n. e.²⁰ i zaseban hram, izričito posvećen Quetzalcoatlu i ukrašen mnogim amblemima koji su objašnjeni pojmovima što ih sadrži Quetzalcoatlov kozmološki mit.²¹ Svi oni svojom figuracijom, kao, uostalom, i samim Quetzalcoatlovim imenom naviještaju onu istu dualističku bit toga božanstva kako će je kasnije prikazati i pisani tekstovi mita. Ostvarivši određenu evoluciju koja je možda pošla od starih olmečkih kultova zmijske i nebeskoga zmaja, Quetzalcoatl se u Teotihuakanu prikazuje kao pernata zmijska, a i samo njegovo ime sastavljeno je od dva elementa: od riječi *quetzal*, koja označuje tropsku planinsku pticu smaragdno zelena perja, i riječi *coatl*, koja označava zmijsku. Sjedinjenjem ptice, koja je (kao i cvijet ili leptir) kod Meksikanaca bila simbol spiritualnog elementa u čovjekovu biću,²² i zmijske koja je (zajedno s vodom) simbol materije i tjeles-

¹⁹ Up. L. Séjourné, cit. dj. str. 90—96. Paul Kirschhoff je u svojoj raspravi *Das Toltekenreich und sein Untergang, Saeculum*, Bd. 12, 1961, 3/248—265 ingeniozno iz peterorasporeda toltečkih naselja i pokrajina u Toltečkoj državi uspio rekonstruirati ne samo područje Tollanske toltečke države nego i skicu njenoga povijesnog razvitka shvativši da peteroraspored treba postaviti u smjer sjever—jug, istok—zapad, a peti element u njegovo središte. Ali on nije uočio da je time, u isti mah, tlocrtom opisana podnica piramide, a njenim središtem naznačen je njezin vrh. Tako se njegovim otkrićem geometrijski lik piramide potvrđuje ne samo kao model arhitektonskih podnožja na kojima su se podizali hramovi, nego i kao ključ urbanih struktura i teritorijalne organizacije političkih cjelina u epohi Tolteka. Ali, pri tome, *razlog* za takvu primjenu piramidalnog modela nije istaknut, premda je nesumnjiv; on, naime, i ovdje ponavlja temeljnu misao meksičke kozmogonijske religioznosti: da su postojala četiri prvobitna svemira, a na njihovoj podlozi počiva »Peti (Quetzalcoatlov) svemir« koji je njihovo uzvišenje, produhovljenje i sublimacija. Up. o tome također, Alf. C. a. s. o, cit. dj. str. 21.

²⁰ Datiranje prema L. Séjourné, cit. dj., str. 84.

²¹ O iskonskom podrijetlu Quetzalcoatlove religije možda daje neke indikacije činjenica što se u drugoj fazi klasičnog teotihuakanskog razdoblja (100—250. u n. e.), dakle u vremenu koje za oko dva stoljeća prethodi sigurnom postojanju Quetzalcoatlova kulta u Teotihuakanu, na tome području osjeća znatno ojačan etnički priliv iz oblasti olmečke kulture. Upravo tu oblast meksički istraživači smatraju matičnim područjem svih viših srednoameričkih kultura; kod Olmeka je još u srednjem preklasičnom razdoblju (1100—600. pr. n. e.) postojao kult nebeskoga zmaja; oni su osim kulta jaguara na Meksičku visoravan donijeli i specifičnu obrednu igru loptom koja se ondje održala u svima središtima sve do dolaska Evropljana. O toj vezi Quetzalcoatlova kulta svjedoči i Sahagún koji je ustvrdio da su mu njegovi indijanski informatori izjavili da su Olmeci »Quetzalcoatlova djeca«. V. H. D. Disselhoff, cit. dje., str. 95, 111, 53, 60 i passim. V. također Krickenberg—Trimbörn—Müller—Zerries, cit. dj., str. 25/26.

²² L. Séjourné, cit. dj., str. 85, 142 i passim.

nosti²³ nastao je ujedinjeni simbol čovjekova bića koje se sastoji od materijalnog elementa i elementa duhovnosti. Pernata zmija ili quetzalcoatl, kao praklika sudbine što ju je doživjela svjetlost ili svjetlosna čestica time što je zatočena u materiju, ujedno je i model kako treba nastalo sjedinjenje oprečnih elemenata razriješiti: materijalni element treba da bude porećen i spiritualiziran. Materijalnost zmiije mogla je «dobiti krila» samo onako kako to mit saopćava da je učinio Quetzalcoatl: time, naime, što je tijelo uništeno u plamenu vatre; time što se svjetlosni, božanski faktor oslobodio i vratio spiritualnom svijetu svjetlosti, nekadašnja je čulna zmija mogla postati krilati simbol astralnog bića.

U tome smislu Quetzalcoatl je zapravo »Salvator salvatus«,²⁴ pa je njegova vlastita pobjeda nad svojom utjelovljenošću postala model kako i čovjek može negiranjem i uništenjem svoje tjelesnosti osloboditi svoju dušu, koja je u materiji zatočena čestica svjetlosti. Primjer Quetzalcoatlove spasonosne pogibije u plamenu pretvara se u putokaz i glavnu pouku cijele jedne kozmo-

²³ L. Séjourné, cit. dj., str. 85, 102 i passim. Poznato je da je i kod drugih, neameričkih naroda, u Africi, Indiji i drugdje, zmija simbol tjelesnosti, kopulacije i rađanja putem spolnih odnosa. Upor. o tome: Mircea Eliade, *Traité d'histoire des Religions*, Paris, 1968, str. 149/150. Prema shvaćanju gnostičke sekte enkratita, kojoj se krajem II. st. n. e. pridružio i apologet Tatijan, zmija je simbol putene požude, ona je upropastila Adama i Evu time što ih je naučila da poput životinja spolno opće; v. o tome Klement Aleksandrijski, *Stromata*, III, 102, 1—4. Kod Egipćana, Apophis, inkarnacija zla i protivnik stvoritelja čovječanstva, Raa, predočavan je u obliku zmiije ili krokodila. Jahveov neprijatelj također je zmija Rahab — Job, IX, 13; XXVI, 12—13 — ili Levijatan — Izaija; XXVII, 1, i dr. Upor. a tome E. O. J a m e s: *Mythes et rites dans le Proche—Orient ancien*, Paris, 1960, str. 177 i slij.

²⁴ V. o tome ključnom pojmu gnostičke soteriologije i antropologije R. Reitzenstein, *Das iranische Erlösungsmysterium*, Bonn, 1921. Prema njegovoj interpretaciji gnostičkoga mita, akcija oslobađanja božanske čestice zarobljene u materiji počela je time što je samo božanstvo odgovorilo na vapaje i jadicovke zarobljene čestice i uputilo joj Zov. Taj se Zov personificira i postaje mitskom ličnošću koja je nosilac božanske osvještavajuće poruke. Budući da je sam Zov dio božanstva a spasava dio božanstva zatočen u čovjeku (materiji), slijedi da božanstvo spasavajući božansku iskru u čovjeku — a ne sama čovjeka — spasava zapravo sama sebe. Spasena božanska iskra istobitna je sa svojim spasiteljem, pa je ona stoga *Salvator salvandus*, i, pošto je spasenje već ostvareno, *Salvator salvatus*. R. Reitzenstein je u cit. dj. Pjesmu o biseru što je sadrže gnostička, apokrifna Acta Thomae (c. 108—113), a koja je možda (po mišljenju G. Widengrena i drugih) crpla svoje zamisli iz iranskih mitova partske epohe, protumačio kao mit o princu—Spasitelju koji silazi iz svijeta svjetlosti da bi materiji preoteo biser — božanski izvor svjetlosti, zatočen u čovjeku. Upor. o tome: H. — Ch. Puech, *Der Begriff...*, na cit. mj.; A. Adam, *Die Psalmen des Thomas und das Perlenlied als Zeugnisse vorchristlichen Gnosis*, Berlin, 1959, A. F. J. Kl i j n, *The Acts of Thomas*, Leiden, 1962; A. F. J. Kl i j n, *Das Lied von der Perle, Eranos—Jahrbuch*, 1964, Zürich 1965, 1—24; G. Widengren, *Iranisch-dermatische Kultrubegegnung in Partischer Zeit*, Köln—Opladen, 1960; G. Widengren, *Les origines du gnosticisme et l'histoire des religions*, obj. u zborn. Ugo Bianchi, *Le Origini...*, str. 29—60; G. Widengren, *Die Religionen Irans*, Stuttgart, 1965 (franc. prijev. Paris, 1968, str. 336, i slij., 392 i slij.)

logijsko-antropolojske dogme i obredne prakse.²⁵ Saznanje i poruka Quetzalcoatlova mita sustavno se i uporno stoljećima ponavlja i izražava meksičkom arhitekturom, kiparstvom, ornamentikom, obredima i tekstovima, pozivajući ljude da budu svjesni istine o nadmoćnoj vrijednosti spiritualizacije i negiranja materije. Ta je dogma kasnije, u svom daljem razvoju, povezana sa složenim zamislima o strukturi i funkcioniranju Petog, Quetzalcoatlova, sunčeva svemira i s agrarnim kultovima plodnosti, obogaćujući i komplicirajući osnovnu potku dualističko-soteriološke Quetzalcoatlove religije novima, često i nezdruživim elementima.

Prema Quetzalcoatlovoj soteriološkoj paradigmi, i ljudi su, kao i sam Soter, pozvani da negiraju tjelesnu tamnicu svoje duše.²⁶ Ali u meksičkim tekstovima čini se da nema dovoljno jasnih podataka o tome kako je došlo do prisutnosti zarobljene čestice svjetlosti u čovjekovu materijalnom biću.²⁷ premda ima obilje aluzija o iskonskoj borbi neba i zemlje, svjetlosti i tame, bića i ništavila.²⁸ Pa ipak, izričito se kaže da onaj »dragulj i quetzalovo pero« (koji su simboli duše i svjetlosne čestice u čovjeku) koje pri rođenju kao dio »svoga srca« »davatelj života«, Quetzalcoatl, usađuje »u tu prašinu« dolazi »na ovaj svijet izdaleka, iznuren i siromašan«, da bi u njemu proboravio kratkotrajno, kao u tamnici, sve do svoga oslobođenja.²⁹ Ako se, stoga, uzme u obzir da je Quetzalcoatl »stvoritelj čovjeka«, a on sam je, prema mitu, žrtva zavjere demona i sila tame da njegovu svjetlosnost unište time što će

²⁵ U Quetzalcoatlovu mitu kaže se da je on odlazeći poslije svoga tragičnog utjelovljenja na mjesto gdje će podići lomaču i baciti se u vatru, prelazeći posljednju zapreku na tom putu podigao most preko neke goleme rijeke »da bi ga njegovi učenici mogli slijediti« — Sahagún, Cit. dj., T. I, str. 314 — što se zaista i uvriježilo žrtvenim pogibijama u plamenu i samospaljivanjem Quetzalcoatlovih svećenika po završetku njihove svećeničke djelatnosti; v.L. Séjourné, cit. dj. str. 69. Namjerom iskazanom prilikom gradnje mosta potvrđuje se da Quetzalcoatlovu katarzu mit nije prikazao samo kao njegov osobni slučaj dematerijalizacije, nego da se cijela njegova povijest zbila zato da bi mogla biti naslijedovana kao put spasenja, isto onako kao što je realno ili simboličko istovječivanje s drugim Soterima, u drugim soteriološkim sistemima, također donosilo spasenje.

²⁶ I sam Quetzalcoatl ne vrši svoje samospaljivanje po svome vlastitom, apsolutno autonomnom porivu. Polazeći na svoj sudbonosni put koji će završiti lomačom, on je na upit zašto odlazi i kamo ide odgovarao: »Pozvan sam. Sunce me zove!« — upor. Sahagún, cit. dj. I, str. 310, v. naved. dj. L. Séjourné, str. 64. — podsjećajući time na poznati Zov najvišega božanstva iz Pjesme o biseru; o tome supra, bilj. 23.

²⁷ Za razliku od Manijeve gnoze gdje je to objašnjeno nasrtajem svijeta tame na svijet svjetlosti i izravnim zarobljavanjem čestica svjetlosti — v. H.—Ch. Puech, *Le Manichéisme. Son fondateur. Sa doctrine.* Paris, 1946, str. 76—77.

²⁸ L. Séjourné, cit. dj., str. 114 i passim; H. D. Disselhoff, cit. dj., str. 15—16; H. Lehmann. *Les civilisations précolombiennes*, Paris, 1953, str. 42.

²⁹ Fragmenti iz govora kojim bi babica ritualno pozdravljala novorođenče, prema podacima kod Sahagúna, cit. dj. I, str. 571—608, II. 189—190, i fragmenti himne Quetzalcoatlu kao davaocu života, prema djelu Ang. Maria Garibay, *Historia . . .*, str. 91, cit. u cjelini u dj. L. Séjourné, str. 66/7.

mu »dati« materijalno tijelo, onda, čini se, nema sumnje da je i Quetzalcoatlova materijalizacija i dvojnost ljudi, koji su njegova stvorenja, rezultat borbe svjetlosti i tame.

Doktrinu o dematerijalizaciji i spiritualizaciji kao putu kojim se razrješava dualistički raskol i postizava pobjeda svjetlosti definiraju i izražavaju također i mnogi piktogrami različitim simbolima. Tako, između ostaloga, crtežom procvjetale goljenične kosti koja je atribut Quetzalcoatlova lika a označava dematerijalizaciju tijela i pobjedu nad smrću; slikom procvjetalog srca, koje se, kao srž života, izdvojilo iz tijela i »procvalo«, tj. spiritualiziralo se i vratio svome božanskom iskonu, itd. Na istoj se osnovi proces inicijacije u Quetzalcoatlov misterij spasa, koji je bio osnovni nastavni sadržaj višeg meksičkog učilišta u Tenochtitlanu (calmeacac), nazivao »pupanjem i procvjetavanjem« učenikova tijela, tj. procesom njegove spiritualizacije.³⁰

Spiritualizacija čovjekova bića pretvaranjem u svjetlost shvaćena je dakle kao epizoda borbe svjetlosti i tame, duha i materije u dimenzijama ljudskoga postojanja. Ali ona je u isti mah i neizdvojivo vezana uz sudbinu sveukupne suprotnosti svjetlosnih pojava prema silama tame. I sunce je svjetlosni entitet koji prolazi jednake peripetije kao i svjetlosna čestica u čovjeku.³¹ Ono svakoga dana silazi sa svoga nebeskoga boravišta u tamu noći gdje ostaje zarobljenikom materije i demonskih sila koje njome vladaju. Svladavši svoje neprijatelje u toku noći, sunce izjutra ponovo izlazi još sjajnije nego što je bilo. Na nebu ga dočekuje Quetzalcoatlova zvijezda Danica, s njime se stapa i zajedno s njime prolazi cijelim nebom, sve do večeri. Ali budući da borba svjetlosti i tame vječno traje, Sunce, a za njim i Večernja zvijezda, i opet, podnoć, dopijevaju u vlast tmine.

U svojoj svakonočnoj borbi Suncu treba uvijek novih snaga da bi nastavilo svoj put i svladalo Tamu. Tu snagu ono može dobivati samo tako da mu se neprekidno vraćaju čestice svjetlosti što su zatočene u ljudima. Ako je pritek tih oslobođenih čestica dovoljno velik, Sunce će se izbaviti iz ropstva i ponovo uzaći na nebo. Ako, naprotiv, ogreznu u svoju materijalnost, čestice svjetlosti u ljudskim tijelima ostat će zauvijek zarobljene, a Sunce će istrošiti svu svoju svjetlosnu supstancu, potamnjeti i zaustaviti se. Zbog toga je za održavanje svijeta svjetlosti nužno da ljudi neprekidno negiraju materijalnu komponentu svoga bića. U konačnoj konsekvenciji, ako sva ljudska tijela »propupaju i procvjetaju«, to jest ako ponište svoju materijalnost, svi će se ljudi pretvoriti u zvijezde, i tada će moći nastati posve novo, spiritualizirano doba same svjetlosti i zvijezda.³²

Rezultat takve religijsko-kozmološke koncepcije koja se inspirirala svakodnevnim i svakogodišnjim mijenama u prirodi, prolaznošću života, ugroženošću opstanka cijelog svemira³³ i koja, kao i svi dualizmi, polazi od neob-

³⁰ Podaci o ovome u cit. djelima L. Séjourné i J. Soustelle, na mn. mjestima.

³¹ »Legenda de los Soles«, obj. u djelu Ang. Maria Garibay, *Historia...*, str. 295—6, cit. u nav. knj. L. Séjourné, str. 72—73; upor. i 77—80 i *passim*.

³² L. Séjourné, na cit. mj.

³³ J. Soustelle, cit. dj., str. 122/23.

jašnjivosti zla, stradanja i patnji,³⁴ morao se manifestirati preporukom čovjeku da smisao svoga postojanja projicira izvan realnosti materijalnog života spomoću samoodricanja i samopožrtvovanja. Historijske su okolnosti htjele da ta poruka u Meksiku, u određenom povijesnom trenutku, uzmogne postati osloncem za jačanje militarističke, hegemonističke vlasti jedne ratničke etničke skupine (Azteka) koja je — kao što se to nerijetko zbivalo u povijesti — uspjela (u obliku porobljivačkih ratova i danka u krvi radi podnošenja sve novih i novih žrtava božanstvima)³⁵ prvobitno spoznajne, intelektualne napore religijskog umovanja učiniti podlogom svoje tiranske vlasti.

Ali izvan okvira toga kobnog razvitka, koji je, po općoj ocjeni povjesničara, pridonio relativno lakoj pobjedi španjolskih osvajača, nesumnjivi dualistički i gnostički elementi koji postoje u osnovnom kursu meksičke religioznosti kakva se ona razvijala od olmečke i teotihuakanske davnine, da bi se najzad, kombinirana i komplicirana drugim različitim komponentama, uključila u aztečku ratničku stvarnost XV. i XVI. stoljeća, nameću nekoliko problema.

Ako, naime, nazivom kozmos obuhvatimo onaj sadržaj koji mu pridaje suvremena znanost, to jest ako uzmemo u obzir i sve »materijalne« i sve »energetske« fenomene, i prostor i vrijeme kao opće dimenzije kozmičke realnosti, onda meksički dualizam ne možemo smatrati antikozmičkim dualizmom, i stoga njegovu grozu ne možemo smatrati gnosticizmom u smislu mesinskih definicija. Ali ako kozmičke svjetlosne pojave, vezane uz svjetlost što se emitira sa sunca i zvijezda, shvatimo onako kako su ih, čini se, shvaćali Meksikanci, tj. kao načelnu opreku materije (suprotno današnjem znanju koje počiva na kvantnoj teoriji i ne može više prihvaćati načelnu oprečnost između korpuskularnih i undulatornih pojava), kao fenomen antimaterijalnog, spiritualnog bića svjetlosti, onda dilema o antikozmičkom ili intrakozmičkom dualizmu dobiva drukčije značenje. Meksička gnoza Quetzalcoatlove religije očito počiva na radikalnom dualizmu između materije i duha (svjetlosti). Čovjekovo saznanje o pripadnosti njegove svijesti (čestice svjetlosti) svijetu (ili božanstvu) svjetlosti pretvara se u imperativ da se njegova materijalnost negira i ostvari povratak zarobljene svjetlosne čestice njenom ishodištu, sve-

³⁴ Ch. — H. Puech, *Der Begriff...*, str. 190—194. S. Pétrement je u svojoj raspravi *Le dualisme dans l'histoire de la philosophie et des religions*, Paris, 1946, str. 93 i slij., iznijela shvaćanje da je za dualizam bitno pitanje odakle u svijetu Dobro, a ne odakle u svijetu Zlo, kako se u konfrontacijama s dualizmom definiralo još od Tertulijana (*Adv. Marc.* I, 2). To njeno mišljenje prihvaća i A. Borst, cit. dj. str. 143/44. Ali, zapravo, dualistička misao ipak nužno polazi od činjenice zla u stvarnome životu kao iskustvene datosti; ona tek gnozom postaje svjesna svoga jedinstva s božanstvom svjetlosti i tada oformljuje svoju spoznaju o svijetu kao Zlu i o Dobru u njemu kao zarobljenoj čestici božanstva. Stoga doživljaj stradanja i zla nije moguće poreći kao polazište s koga su — u određenim okolnostima — formulirana dualistička rješenja ljudske egzistencijalne dileme.

³⁵ Aztečka epoha, a pogotovu vladavina Moctezume II, razvila je krvava žrtvovanja fantastičnih razmjera, a žrtve su se namicalo hvatanjem ratnih zarobljenika ili pak organiziranjem obrednoga, tzv. cvjetnog rata. Hijeroglif toga rata bio je tzv. atl-tlachinolli, simbolički prikaz vode koja gori. Upor. o tome L. Séjourné, cit. dj., str. 107—110, 114—116; J. Soustelle, *Cit. dj.*, str. 128/9.

tlosnom principu. Svjetlosna čestica postaje svjesna svoga svjetlosnog (božanskog) podrijetla, i time se opredjeljuje za svoj povratak u krilo svjetlosti, bez ikakva kompromisa sa svojom antitezom: svijetom materije, svijetom tame.

Takvim obilježjima čini se da meksička dualistička gnoza udovoljava preduvjetima da bude smatrana gnosticizmom.

Ali, ovakav zaključak, ako je održiv, zahtijeva da i sam problem gnosticizma bude tretiran šire nego što je to činjeno do nedavna. Osnovni raskol u pogledu njegova postanja ne bi se više mogao kretati samo između dviju alternativnih solucija: postoji li gnosticizam i prije pojave kršćanstva pa ima svoje korijene u orijentalnim dualizmima (Iran, Indija), ili s radi o gnozi koja je nikla u biti na sirijsko-egipatskom tlu, kao rezultat judaičke ili judeokršćanske razočarane nade u apokaliptička ili eshatološka očekivanja koja su se učinila konačno uništenima zbog događaja u god. 70. n . e.³⁶

Ako je, naime, po mišljenju onih učenjaka koji smatraju da je gnosticizam duhovna pojava koja je nastala nakon pada Jeruzalema pod vlast Rima, taj religijsko-kozmolški sistem rezultat dubokih razočaranja u najavljivani ali neostvareni dolazak Kraljevstva božjeg, onda se samo po sebi nameće pitanje zbog čega ne bi ljudska svijest mogla i drugdje na svijetu, na jednake egzistencijalne dileme, na čovjekovu nedoumicu pred prolaznošću, pred neprihvatljivošću ali i neizbježnošću zla, pred uzaludnošću nastojanja da se ljudski opaki postupci obuzdavaju fikcijom dobra, pred očitom ali i bolnom nemoći bogova da interveniraju i srede svijet, potražiti utočište u negaciji stvarnosti i u gnostičkom saznanju o potrebi evazije u obliku povratka u svoju pravu domovinu vječne svjetlosti i dobra.

Takve »solucije« s izrazitim opredjeljenjem za »antimaterijalni« svijet svjetlosti i duha mogu se javljati svagdje ondje gdje čovjek na gorčinu svoje životne boli, na jad svoje realne egzistencije još nije kadar nalaziti druge odgovore osim onih koji pretpostavljaju da se uzroci pojava mogu naći u apsolutiziranim, antropomorfnim subjektima »dobrih« ili »zlih« htijenja, po uzoru na realna iskustva s intencijama i postupcima samih ljudi.³⁷

Jedna od varijanti čovjekovih »odgonetki« njegova vlastitog položaja čini se da je, u tome smislu, i dualističko-gnostička dogma Quetzalcoatlove religije u Meksiku. Kao takva, ona je, u biti, dokument o jednakosti čovjekovih mo-

³⁶ Autor ove posljednje hipoteze je američki učenjak R. M. Grant; v. o tome njegova djela: *La gnose et les origines chrétiennes*, franc. prijev. s engl. New-york, 1959, Paris, 1964, str. 11—12; *Introduction historique au Nouveau Testament*, franc. prijev. s engl., Paris, 1969, str. 164/5. Upor. također: J. Daniéλου, *Théologie du Judéo-Christianisme*, Tourain, 1958; G. Quispel, *Makarius und das Lied von der Perle*, u zborniku *Le Origini dello Gnosticismo*, str 625—644; U. Bianchi, *Le problème ...* na cit. mj., str. 15.

³⁷ Govoreći o rasprostranjenosti dualističkih solucija počevši od I. tisućljeća pr. n. e. nadalje, na području od Kine i Indije do perimediteranskoga svijeta i, najzad, sve do zapadne Evrope, A. Borst, ne ulazeći, doduše, u traženje razloga za takvu pojavu, ističe da dualizam nigdje na tom području nije potpuno iznova pronalazan, ali niti ropski oponašan, nego je varirajući u raznim specifičnim povijesnim okolnostima, bio uvijek ponovo otkrivan. V. cit. dj., str. 59/60.

gućnosti na određenim razinama njegova razvitka, jednako onako kao što je i komparacija pretkolumbovske umjetnosti Amerike s ostalim civilizacijama svjedoćanstvo podjednakog općeljudskog doživljavanja vlastite sudbine na različitim meridijanima njegova zemaljskog obitavališta.

R E S U M E

L'évolution historique dans laquelle, au Mexique précolombien, les notions religieuses, formées depuis les époques anciennes, s'entrelaçaient pour aboutir, aux temps aztèques, à une réalité religieuse bien complexe, soudait même les éléments très disparates, de façon que, dans ce sincrétisme singulier, le sens primitif des éléments constitutifs reste souvent difficile à établir. Néanmoins, pour un de ces éléments constitutifs, le culte de Quetzalcoatl, il n'y a pas de doute sur ses principes foncièrement dualistes. Le mythe de Quetzalcoatl représente cette divinité comme une entité éternelle du monde lumineux. Ses ennemis, les démons des ténèbres, pour le priver de son règne et de son essence lumineuse, lui »donnent un corps« matériel. En conséquence, il s'adonne à la débauche charnelle de l'ivresse et du sexe. Mais, consterné par ces manifestations de sa nouvelle existence incarnée, pour délivrer son essence lumineuse du joug matériel, Quetzalcoatl se suicide en se jetant dans un bûcher préparé par lui-même. Ayant anéanti son corps, il se délivre et redevient la lumière pure, représentée sur le firmament par l'étoile du matin (Vénus).

Ce mythe de Quetzalcoatl avait une fonction de paradigme qui devait être imité pour que tous les humains puissent participer à cet anéantissement prodigieux du prison corporel qui délivre l'âme divine et lumineuse et la rend au monde divin. La connaissance du sens salvateur de cet exemple est le noyau de la gnose mexicaine. Son but soteriologique doit être atteint non seulement pour sauver les âmes humaines, mais, en plus, pour assurer, par l'apport constant des particules lumineuses délivrées, la grande victoire finale du principe lumineux sur les forces des ténèbres qui menent une lutte acharnée entre eux depuis les origines du monde. Si les humaines n'anéantissaient, eux aussi, leurs corps matériels et ne redevaient les particules de la lumière pure, la Lumière universelle se dégraderait et s'éteindrait sans remède.

Par ces notions fondamentales, la religion ancienne des Toltèques, liée avec la divinité de Quetzalcoatl, doit être considérée comme une des religions dualistes et gnostiques du salut; comme telle, elle est une des formes religieuses par lesquelles l'humanité essayait à resoudre le problème douloureux du mal, des souffrances et des malheurs que les humains ne savaient ni expliquer ni surpasser par les moyens qui leur étaient accessibles.

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

R A D O V I
F I L O Z O F S K O G F A K U L T E T A
O D S J E K Z A P O V I J E S T

7—8

Miroslav Brandt: Dualističko-gnostička religija Tolteka

Tomislav Raukar: Zadarska trgovina solju u XIV i XV stoljeću

Josip Adamček: Pobuna seljaka u Donjoj Bakvi (1479)

Ljubo Boban: Nacrt Ustava grupe zagrebačkih intelektualaca (1937)

Osvrti

Z A G R E B

1969/70

S V E U Č I L I Š T E U Z A G R E B U

RADOVI

F I L O Z O F S K O G F A K U L T E T A

ODSJEK ZA POVIJEST

7—8

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
RADOVI
FILOZOFSKOG FAKULTETA
ODSJEK ZA POVIJEST 7—8

ZA SADRŽAJ PRILOGA ODGOVARA AUTOR. — UREDNIK Dr Ljubo BOBAN

ŠTAMPARSKI ZAVOD »OGNJEN PRICA«, ZARGEŠ 1970.